

“青凤” “ЧИНФЕН” НОВЕЛЛАСИНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-405-420>

Сабохат ХАШИМОВА

Филология фанлари доктори DSc, доцент
Тошкент давлат шарқшунослик университети
e-mail: sabohat15@mail.ru
Tel: +998977105033

Abstract: *This article is devoted to the peculiarities of the translation of the novel “青凤”. Acquaintance of the student of our country with the creative heritage of Pu Sunling begins with V.M. Alekseev's translations, which are still considered the best among Chinese scholars. P.M.Ustin, who started translating these novellas and new ones, took the baton. But the translation is now a new work, and something is lost in it. In the original, the novella sounds like a rhythmic and short prose, but after being translated into a foreign language, in terms of artistic and stylistic aspects, it now reflects a work in a certain foreign language, "because ... each language has its own laws." Things that are inevitable according to the laws of a foreign language, which sound light and natural in this language, often become superfluous in a foreign language.*

Юртимиз ўқувчисининг Пу Сунглинг ижодий мероси билан танишуви В.М.Алексеевнинг¹ таржималаридан бошланиб, улар ҳозирги кунгача хитойшунослар орасида энг яхшиси деб ҳисобланади. Эстафетани шу новеллаларнинг ўзи ва янгиларини таржима қила бошлаган П.М.Устин олди. Бироқ таржима бу энди янги асар бўлиб, унда нималардир йўқолган бўлади. Оригиналда новелла ритмик ва қисқа проза бўлиб янграса, чет тилига таржима қилинган, бадиий-стилистик борада у энди маълум бир чет тилидаги асарни акс эттиради, “чунки...ҳар бир тилнинг ўз қонунлари бор. Бегона тил қонунлари бўйича бўлиши муқаррар бўлган, шу тилда енгил ва табиий янграйдиган нарсалар, чет тилида кўпинча ортиқча нарса бўлиб қолади. Бизнинг сўзларимиз одатда узунроқ – демак сўзма-сўз

¹ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжяя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 72–79.

таржима қилинса, бутун ибора анча узун ва мужмал бўлиб қолади. Ўқувчи таржимани оригинал ўз юртида қабул қилинганидек қабул қилиши учун ниманидир ташлаб юбориш, ниманидир қайта тузиш, ниманидир соддалаштириш керак бўлади”².

Синологлар В.М.Алексеев таржималарининг мукамаллигига эътиборни қаратишган. «Василий Михайлович Алексеев ва унинг Ляо Жай» мақоласида машҳур хитой тили ва адабиётининг билимдони Л.З.Эйдлин академик В.М.Алексеевнинг нафақат хитойча менталликни, балки матннинг иероглифик “намойишкорлиги”ни ҳам яхши билишига ишонарли далил келтиради: “...Ляо Жай ҳикояларида эгнига “э гуань” кийиб олган одамлар пайдо бўлади, бу «баланд қалпоқлар”ни англатади. Аммо “э” иероглифининг маъноли қисмини ўқувчига муайян образни тасвирловчи тоғ ифодалайди, таржимон шундай деб ёзади: “бир зумда баланд, тоғдек чўққайиб турган қалпоқ кийган тўрт ёки беш киши пайдо бўлди ...”³.

Хитой ёзма нутқига нисбатан бундай ажойиб зийраклик, нафақат мазмунининг нозик томонларини, балки иероглифи ёзувнинг эмоционал таъсири хусусиятларини ҳам сақлаб қолишга бўлган интилиш, В.М.Алексеевнинг барча таржималарига хос. Олим бегона тилда ёзилган асарни абсолют равишда таржима қилиб бўлмаслигини яхши тушунган. У, “таржимон – бу фақат таржимон, у иборалар, сўзлар, баъзан образлар билан ишлайди, лекин Пушкиннинг таржимони Пушкин эмас, Ляо Жайнинг таржимони эса Ляо Жай эмас”⁴, деб ёзган. Мазкур ишда биз Пу Сунглинг новелласи “青凤” ва унинг В.М.Алексеев таржимасидаги варианты “Гўзал Чинфэн” материалида таржиманинг айрим аспектларини кўриб чиқмоқчимиз. Бу Пу Сунглинг ёзувининг бадий услуби хусусиятларини тўлароқ ва чуқурроқ очиш имконини беради. Таржимани ажратиб турувчи биринчи нарса - бу номи бўлиб, унда В. М.Алексеев қахрамон

² Галь Н. Слово живое и мертвое. – М.: Издательский дом «София», 2003. – С. 222.

³ Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит, 1973 – С. 8.

⁴ Алексеев В.М. Предисловие переводчика // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном. – М.: Худож. Лит., 1983. – С. 26.

Цинфэн 青凤 нинг исмига “гўзал” сўзини қўшади. Бундай услуб унинг кўпттаржималарида кузатилади. Сабаби оддий – Пу Сунглинг новеллалари кўпинча бош қахрамон номлари билан аталади, чет элликлар учун “Чинфэн” сўзи ҳеч қандай маъно англатмайди, “гўзал” атамасининг қўшилиши эса ўқувчига маъно беради: ҳикояда талабанинг ҳаётида қиз пайдо бўлади.

“门户素所习识，竟拔蒿蓬，曲折而入” ибораси “У дарвоза ва эшикларнинг жойлашшишини жуда яхши биларди ва ёввойи бурган оралаб йўлкадан гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа шахдам юра бошлади. Ниҳоят у катта уйга кирди”⁵ деб таржима қилинган. Бу ерда битта боғланган кўшма гапнинг иккита содда гапга грамматик трансформацияланишини кузатиш мумкин, лекин қизиғи шундаки, 蒿蓬 (“қуюқ бурган ўтлари”) “ёввойи бурган” деб таржима қилинган, яъни таржимон бу ҳолда маънонинг генерализацияланиш усулини қўллаган. Сабаби бу ерда “бурган” ёки “ёввойи бурган” – унча аҳамияти йўқ, ёки сюжетнинг ривожланишида бу образ иштирок этмайди ва рамзий вазифани ўтамайди.

Пу Сунглинга қуйидагини ўқиймиз: “东向一少年，可二十许；右一女郎，裁及笄耳”. Таржимаси қуйидагича: “Чапга қараганда ёши йигирмалардан сал ошган йигит, ўнгга қараганда эндигина сочини турмаклай бошлаган қиз”⁶. Оригиналда йигит (少年) юзини шарққа буриб ўтиради (东向).

Анъанавий хитойликлар йўналишни дунё томонларига боғлаб кўрсатадилар. Аксарият чет эллик ўқувчи учун бундай кўрсатиш шарт эмас. Қахрамон қизнинг ёшлигини кўрсатувчи “裁及笄耳” “эндигина сочини турмаклай бошлаган” ибора эса – матнга мумкин ва зарур бўлган киритма бўлиб ҳисобланади. Бу энди - оёқни бинт билан ўраш каби миллий хусусият, шунинг учун чет тили матнига ҳам ўгирилади. Бу ибора қиз эндигина 15 ёшга кирганини англатади.

⁵ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжэя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 61.

⁶ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжэя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 73.

Пу Сунглинг новеллаларига берган изоҳларида В.М.Алексеев мазкур ҳодиса талқинини келтиради. Чинфэннинг оёқларига бинт ўрашгани, биз уни учратганимизда унинг оёқлари “тўғри” ой каби ўроқсимон шаклга киргани ҳам новеллада зикр этилади: “生隱蹑莲钩,...” бунга таржимада: “Талаба, аста, сездирмасдан, зимдан унинг лотос илгагига босди,...” ибора мос келади, – бу ерда 莲钩 айнан “лотос илгаги” нинг ўзи бўлиб ҳисобланади. Шуниси диққатга сазоворки, таржимада оригинал метафораси сақлаб қолинган.

Ўз новелласида Пу Сунглинг шундай ёзади: “谁何入入闺闼？” Ушбу иборани В.М.Алексеев бундай таржима қилади: “... Бировнинг уйига келган ким”, бунда талаба “биронинг” уйига кириб келганлигига шаъма қилинади. Ёзувчида эса асарнинг диққат марказда – оила аъзоси бўлмаган эркакларга кириш ман этилган “уйнинг аёллар қисми” 闼 семаси туради. Шундай қилиб талаба Чюйбин 去病 нафақат биронинг уйига, балки бегона эракак 外人 сифатида унинг кириши ман этилган уйининг аёллар қисмига кириб боради.

Оригиналда шундай ўқиймиз: “乃揖生入，便呼家人易馔”. Таржимада: “Айтди, талабага бош эгди ва хизматкорларга бошқатдан дастурхон ёзишни буюриб, талабани хонага бошлаб кирди”. Бу ерда кўзга биринчи навбатда ташланадиган (ёки кулоққа чалинадиган) нарса – таржима қилишда оригинал ритмика йўқолиши. Шунини таъкидлаш керакки, бундай ҳол бутун Пу Сунглинг таржималарига хос. Юқорида келтирилган ибора – фақат хусусий ҳол, яққол мисол бўлиб, унда феълни ишлатиш билан ритмикани сақлаб қолишга уриниш қилинган.

Пу Сунглинг Чинфэнни анъанавий поэтик пассажлар билан таърифлайди: “弱态生娇，秋波流慧”， уларни В.М.Алексеев, рус тилида келтирилган фразеологизм учун худди шундай қисқа ва маъноли бирлик бўлмаганлиги сабабли, қуйидагича таржима қилишга мажбур: “...жозибани туғдирувчи нафис шакллар, кузги тўлқинлар мисоли мусаффо кўзлар ва барқ уриб турган ақл”⁷. 秋波 – сўзма-сўз

⁷ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжэя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 74.

“кузги тўлқинлар” – кизнинг чиройли кўзларини таърифловчи анъанавий хитойча поэтик образ. Ляо Жайда “秋波流慧” метафорасининг сўзма-сўз таржимаси “кузги тўлқинлар ақлни балқитади”, В.М.Алексеевда – эксплицит солиштира – “кўзлари мусаффо, бамисоли кузги сувлар ва ақли балқиб туради”. Бунда лексик-грамматик трансформацияни кузатамиз: бунда таржимага “мусаффо” сўзи қўшилган ва сўзма-сўз “ақлни балқитади” ўрнига 流慧 “ақлни балқитаётган” иборани ўқиймиз. Тўртта иероглиф “秋波流慧” билан яратиладиган образ хитойча менталлик учун тугатилган ҳисобланади.

“青凤” новелласидан олинган қуйидаги ибора ҳам шу тартибда: “叟致敬曰: “久仰山斗!””, – унинг маъносини таржимада қуйидагича ўгириш мумкин: “Қария талабага эҳтиром билан салом бериб деди: Мен анчадан буён бу ҳурматли жанобга таъзимимни қалбимда олиб юрибман! Алексеевда мазкур ибора қуйидагича таржима қилинган: «Шунда қария, унга эҳтиром билан салом бериб, деди: Сизни анчадан бери танийман. Одамлар Чўмич юлдузларига ёки Тай тоғига қарагандек, Сизга завқ-шавқ, ҳурмат билан қарайман»⁸.

Оригиналнинг қисқалиги ва маънодорлиги, шунингдек ритмикаси йўқолганлиги ойдек равшан – икки тилнинг хусусиятлари туфайли таржимада йўқотишлар муқаррар. Бунда таржимада образлилик йўқолдими? Келинг шуни кўриб чиқамиз.

Биринчидан, В.М.Алексеев келтирилган гапнинг юқоридаги диалог билан мантиқий боғланишини кўрсатиш учун оригиналда бўлмаган “шунда” боғловчи сўзни қўллайди. Вэньянь учун бу шарт эмас.

Иккинчидан, 致敬 феъли “эҳтиром билан салом берди” деб таржима қилинади, бу 致敬 сўзининг иккита ташкил этувчисини адекват таржима қилиш бўлиб ҳисобланади: а) одамларга салом бериш; б) одамларга ўз эҳтиромини билдириш⁹. Хитойлик ўқувчи

⁸ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжяя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 73.

⁹现代汉语词典 (第五版). – 北京: 商务印书馆, 2006年. – 1759页.

учун бу иккала маъно ҳам 致敬 феълининг семантик қисмига имманент тарзда хос бўлиб, у умумий ҳолда лексик бирлик сифатида айнан шу икки маънони ифодалайди. Рус тилида эса бундай лексема йўқ, шу боис 致敬 сўз англатадиган маъно икки сўз билан ифодаланиб, улар фақат бирга 致敬 лексемага мос келади.

Учинчидан, “久仰山斗！” саломлашиш иборасида унда имплицит равишда мавжуд бўлган коннотатив-ассоциатив маънолар чет тилида эксплицит иборага айланади, бунга сабаб қуйидагилар. Хитой ўқувчиси ўз тараққиёти жараёнида зарур бўлган билимларга (маданий, ижтимоий, тарихий ва ҳ.к.ларга) эга бўлади, улар туфайли тилининг у ёки бу иборалари у учун маънога тўлади. Масалан, қандайдир бир киши борасидаги айтилган фикрни солиштиринг: “Вой, Геракл, Гераклнинг ўзи-я!” – агар биз Геракл тўғрисидаги афсоналарнинг ҳеч бўлмаганда бир қисмини билсак, сўзлаётган одам адресатнинг жисмонан бақувватлиги ҳақида гапираётганлигини тушунамиз. Хитой тили борасида юқоридаги ибора айниқса ченьюйлар ёки фразеологик бирликларга 成语 хослигини таъкидлаш керак. Алексеев мўлжаллаган ўқувчи эса, масалан, мана бу иборани тушуниш учун Хитой маданиятига тегишли асосий билимларнинг шундай заҳирасига эга эмас: “О Тайшань тоғи, о Катта айиқ юлдузи, Сизга анчадан бери таъзим қилиб келаман!” Ҳа, ўқувчи мурожаат услубининг қандайдир кўтаринкилигини хис этади, аммо муҳтарам ҳамсуҳбатни қандайдир тоғ ва ҳатто Катта Айиқ юлдузи ўхшатиш ортида нима туради, деган савол қолади. Бошқа томондан, “久仰山斗！” иборани (қария Ху талабага ўз эҳтиромини билдиришини кўрсатиш учун) функционал тарзда шундай таржима қилиш мумкин: “Сизнинг сиймонгизда доим донишмандлик манбаидан баҳраманд бўлишни орзу қилар эдим”, бу маданий-тил анъанасига яқинроқдир. Аммо образлилик йўқолади! Алексеев имкон қадар етказишга ҳаракат қилган хитойча специфика йўқолади¹⁰. Келинг, “久仰山斗！” ибораси нимани англатишини тушуниб оламиз. «久仰» – мурожаат

¹⁰Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит, 1973 – С. 8.

қилишда ҳушмуомалалик шакли “Сизнинг олдингизда анчадан бери таъзим қиламан” маъносини ифодалайди, одатда суҳбатдошлар биринчи марта учрашганда айтилади. 山斗 – морфемали конракция йўли билан ҳосил қилинган мураккаб қисқартирилган сўз бўлиб, унда 1-чи ва 3-чи компонентлар тушириб қолдирилган¹¹. “泰山北斗” иборасидан ҳосил бўлган мазкур сўз эса юқори ахлоқли ва кенг машҳур ёки буюк ютуқларга эга бўлган барчанинг ҳурматига сазовор бўлган кишини ифодалаш метафораси бўлиб ҳисобланади. Бундай метафоранинг пайдо бўлишига хитойликлар тоғ ва юлдузлар туркумига берадиган ўша муҳимлик ва муқаддас характер сабаб бўлади.

“Қиз бола уйининг муқаддас қоидалари”¹² ибораси ўзига эътиборни қаратади. Оригиналда: “叔闺训严”, бу ерда 严 – “қатъий”, 训 – “кўрсатма / ўғит / насиҳат”, 闺 – бизга таниш бўлган “уйнинг аёллар қисми”, 叔 эса – “амаки” маъносига эга. Кейинчалик, Чинфэн талабага Ху Ичюнь унинг ўз отаси эмаслигини айтади, уни айнан 叔 деб атайди. Унда Ляо Жай иборасининг маъноси рус тилига қуйидагича ўгирилиши мумкин: “Амакимнинг уйнинг аёллар қисми ва асосан турмушга чиқмаган қиз сифатида менинг ахлоқим борасидаги ўғитлари қатъий ва қаттиқ”. Яъни Чинфэн нотаниш эркаклар билан учрашмаслиги, улар билан тунда ёлғиз суҳбатлашмаслиги керак ва ҳ.к.. Аммо В.М.Алексеев бундай катта ва поэтик бўлмаган иборани бадий асар матнида қолдира олмасди. У сўзма-сўз таржимани эмас, балки новелланинг маъноси ва кайфиятини етказишга ҳаракат қилди. Шунинг учун ҳам таржимон бирмунча ўзгачароқ “Қиз бола уйининг муқаддас қоидалари” иборасини яратади.

Биз учун, шунингдек, қуйидаги иборанинг таржимаси ҳам қизиқарли: “生曰: “楼下之差, 耿耿在念, 他事不敢预闻。必欲仆效绵薄, 非青凤来不可!” В.М.Алексеев қуйидаги вариантни таклиф

¹¹ Горелов В.И. Лексикология китайского языка. – М.: Просвещение, 1984. – С.88.

¹² Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжяя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 75.

этади: “Биласизми, – деб жавоб берарди бунга талаба, – мен ўшанда бошимдан кечирган шармандагарчилик ва ҳақорат қалбимни оловдек ёндирипти. Бошқа нарсалар тўғрисида гапиришга йўл қўймайман, лекин сиз буни истасангиз, сизга бундай ҳимматни кўрсатар эдим, фақат бу ерда менинг ёнимда Чинфэн бўлади”¹³. Хитойча матннинг ихчамлигини яна бир бор таъкидлаб ўтиб, муносиб-ибораларнинг структур-мазмунли хусусиятларининг таҳлилига ўтамыз. Бошқа шунга ўхшаш кўпгина ҳоллардаги каби 生曰 (сўзма-сўз “талаба деди” деб таржима қилинади) нейтрал иборага В.М.Алексеев контекстга мос келадиган вариантни танлайди, яъни – “...бунга жавоб берарди талаба...”. Вэньяньдан фарқли равишда рус тилида боғланган матнда кўчирма гапни таржима қилиш учун муаллиф нимани, қандай аташининг турли-туман шаклларининг мавжудлиги норма бўлиб ҳисобланади. Бундан ташқари бу ерда Алексеев “бунга” сўзи билан ўқувчига олдинги гап билан мантиқий боғланишга ёрдам беради. Вэньяньда бу боғланиш имплицитдир, у минимум лексик ва расмий-грамматик кўрсаткичларига эга.

“S 曰”тур гаплардаги, бу ерда S – “曰” (“сўзламоқ/ айтмоқ”) ҳаракат субъекти, 曰 сўзларни таржима қилиш масаласини кўтариб, кўриб чиқиладиган матнлардан олинган тилларо мувофиқликларни танлашни ўтказиш лозим деб ҳисоблаймиз.

清凤	Гўзал Чинфэн
1. 生曰	1. жавоб берди талаба
2. 生曰	2. деди Гэн
3. 叟曰	3. деди қария
4. 叟曰	4. дер эди қария
5. 叟曰	5. қария деди
6. 女曰	6. у (қиз) дер эди унга (йигитга)
7. 女曰	7. Чинфэн ҳикоя қиларди

¹³ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжэя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 77.

8. 女曰	8. дер эди киз
9. 孝儿曰	9. < - > (фақат Сяоэрнинг кўчирма гапи бор)
10. 生曰	10. бунга жавоб берарди талаба
11. 生曰	11. рози бўларди талаба

Жадвалдан кўришиб турганидек, В.М.Алексеев, ҳам контекстни, ҳам рус тили анъаналарини инобатга олган ҳолда, таржимага ижодий ёндашган. 女 (“аёл”) сўзини таржима қилиш учун “у”, “Чинфэн”, “қиз”, сўзларини танлаб, улар мазкур матнда эквивалент бўлди. (生) Талаба “жавоб берарди”, “сўзларди”, “рози бўларди” ва “айтди” мисолларни кўришимиз мумкин.

Қаралаётган иборага қайтиб, солиштириб чиқамиз. “楼下之差”ни Алексеев шундай таржима қилган: “мен ўша вақтда бошимдан кечирган ўша шармандагарчилик ва ҳақорат”, талабанинг кўчирма гапи бошидаги “биласизми” сўзни ҳам Алексеев мантиқий боғланишни таъминлаш учун киргазган. Шу билан бирга “楼下之差” сўзма-сўз “биринчи/ пастки қаватнинг шармандагарчилиги” деб таржима қилинади. Пу Сунглинг новелласидаги бу шармандагарчилик нима экан? Матннинг юқори роғига назар ташласак, куйидаги иборани кўришимиз мумкин: “妻不从，生乃自往，读于楼下。夜方凭几，...”¹⁴. Талаба шу ерда – “биринчи қаватда” ўтказган тунда нима содир бўлди? Маълумки Ху Ичюнь талаба ва Чинфэннинг суҳбатлашиб ўтирганини кўриб қолади, ғазабга миниб қизни олиб чиқиб кетади, Гэнни яна учрашиш умидидан маҳрум қилиб, ёлғиз қолдиради. Талаба “楼下之差” деганида айнан шу вазиятни назарда тутди. Бу иборани Алексеев тили қоидалари ва новелланинг контекстига мувофиқ таржима қилади.

羞 (“шармандагарчилик, уят”) икки маънода берилган: «шармандагарчилик ва ҳақорат», бу билан “мен ўшанда бошимдан кечирган уят” дейишга нисбатан кўпроқ ифодалилик ва сюжетга кўпроқ мувофиқликка эришилган, чунки бу уят кимнингдир ножўя

¹⁴ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжяя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 75.

ҳатти-ҳаракати, ёки талабанинг ўзининг ножўя ахлоқидан келиб чиққан бўлиши мумкин. “Бошимдан кечирдим” сўзи билан Алексеев вэньяннинг олий тил услубини етказишга ҳаракат қилади.

Хитойча вариантда “楼下之差” гап бошига олиб чиқилган ва вергуль билан ажратилган. Бу ерда мазкур гап 念 феълига воситасиз тўлдирувчи вазифасида келади. У кўрсатилган тарзда ажратилган бўлиб, мантикий урғу вазифасини ўтайди. Таржимада ушбу ҳолат инобатга олинади: “ўша” кўрсатиш олмоши ва тегишли синтаксик конструкция қўлланган: “ўша шармандагарчилик ва ҳақорат, қайсики...”. “Шундай ёнадики” сўзлари тилга олинган воқеалар бундан уч йил муқаддам содир бўлган бўлса ҳам, талаба уларни кечагидек эслашини, бундан ташқари қалбидаги шармандагарчилик ва алам ҳисси уч йилдан бери яшаб келиши ва ҳозир ҳам камаймаганлигини англатади. Ушбу сўзларни киритиш билан Алексеев ниманингдир ҳозирги вақтда мавжудлигини англатиб, бу хитойча матнда «在» равиши орқали ифодаланган. Боз устига бу ерда ҳозирги замон ўтган замон ҳолати билан боғлиқлиги на лексик, на грамматик акс этмаган бўлса ҳам, назарда тутилган. Синтаксик структурага келсак, таржима қилинганда у трансформацияланади. “楼下之差，耿耿在念” – эгаси аниқ гапларга тегишли бўлган кўшма гап бўлаги бўлиб, мустақил икки бўлакли гапга модификацияланган: “Биласизми, мен ўшанда бошимдан кечирган шармандагарчилик ва ҳақорат, қалбимда шундай ёнадики”. Агар биз хитойча гапни, сўзларни уларнинг бевосита келиш тартибида жойлаштириш учун трансформациялайдиган бўлсак, у ҳолда қуйидагича гап ҳосил бўлади: “耿耿在念楼下之差”, бу ерда 耿耿 – ҳолат равиши («ёркин/равшан/ жонли»), 在 – вақт равиши, 念 – феъл-предикат (ўйламоқ бирор кимса, бирор нарса тўғрисида), 楼下 – 羞 воситасиз тўлдирувчига аниқловчи, 之 – атрибутив муносабатлар кўрсаткичи. Яъни, сўзма-сўз қуйидаги таржима ҳосил бўлади: “Ҳозир равшан ўйламоқдаман (тасаввур қилмоқдаман) бино пастидаги шармандагарчилик тўғрисида”, – бу албатта сўзма-сўз таржима, бадий таржима эмас. Алексеев эса тил қоидаларидан ташқари, матннинг иероглифик “кўриниши” ҳам инобатга олинган, чунки 念

сўзи маъноли қисми сифатида 心 “юрак”, графемасига эга, юрак бу қалб тўри деганидир¹⁵.

Ундан кейин кўриб чиқиладиган ибора (талабанинг сўзлари) Алексеев таржимасида лексик-грамматик трансформацияланган. Гап шундаки, “楼下之差，耿耿在念，他事不敢预闻” – ибораси расмий-грамматик кўрсаткичлари бўйича боғловчисиз, муносабатларни ифодалаш характери бўйича сабаб-оқибатлидир. У қуйидагига трансформацияланиши мумкин: “因为我耿耿在念楼下之差，所以他事不敢预...” – унинг маъноси қуйидагича: “чунки қалбимда ўша пастки этаждаги, шармандагарчилик яшамокда, шунинг учун бошқа масалани ҳал қилишга журъат этолмасдим”. Кейинги гапни: “必欲仆效绵薄，非青凤来不可！” – қуйидагича таржима қиламиз: “албатта шу майда ва осон ишда ёрдам бермоқчиман, аммо албатта Чинфэн келиши керак”. Яъни жумлани ўзгартириб қуйидагини ҳосил қиламиз: “Фақат бу ерда Чинфэн бўлсагина, менда сизга бу арзимас хизматни кўрсатиш истаги пайдо бўлади”. Кўриб труганимиздек, В.М.Алексеев “他事不敢预闻” ва “必欲仆效绵薄，非青凤来不可！” қисмларни битта эргашган кўшма гапга бирлаштиради, бу маъно жиҳатидан ўзини оқлайди.

敢 феълининг тавсифига мурожаат қиламиз. Пу Сунглинда типик хушмуомалалик иборасини кўрамиз: “бирор-бир бошқа масаланинг муҳокамасида иштирок этишга журъат этолмасдим (“他事不敢预闻”), аммо бунисида майли, ёрдам берганим бўлсин, фақат бир шарт билан – ҳозир кўз олдимда Чинфэн пайдо бўлади”. Алексеев маъноси «敢» га яқин бўлган, аммо бошқачароқ феълни – “рухсат этаман” феълни танлади. Кўриб чиқиладиган контекстда уни икки хил маънода тушуниш мумкин: 1) бошқа одамларга рухсат этмайман ва 2) ўзимга йўл қўймайман, – бунда биз иккинчи талқинни танлаймиз. Турли сабабларга кўра ўзига йўл қўймаслик мумкин, жумладан журъат этмаган ҳолда ҳам. Шундай қилиб, Алексеев бу ерда ҳам таржимага тўғри вариантни топган.

¹⁵ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжяя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 76.

Қуйида Алексеев оригинал ритмикасини қандай етказишга ҳаракат қилганлигига алоҳида эътиборни қаратмоқчимиз. Юқорида айтиб ўтганимиздек, вэньянь – юқори даражада иероглифли, қисқача тил. Унда барча ортиқча нарсалар ташлаб юборилади. Лўнда, сермазмун иборалар қолиб, улар бирга, арзимас деталларга эътибор бермаган ҳолда аниқ ривожланаётган воқеалар таассуротини қолдирувчи ритмик матнни ташкил қилади. Ҳикоя жонли бўлиб, доим олдинга интилади¹⁶.

Буни яхши тушунган Алексеев, рус тилида ифода этишнинг тегишли шаклини – феълли шаклини топади. Унинг таржималари (хусусан “Гўзал Чинфэн” новелласи ҳам) феълларнинг тез-тез ва мунтазам қўлланиши билан ажралиб туради. Гарчи таржимада сифатдош ва равишдошли бирикмалар ҳам мавжуд бўлсада, улар ҳикояни секинлаштириши мумкинлиги туфайли, таржимон феълнинг инфинитив ва шахсли шакллари афзал кўриб, уларни имкон қадар камроқ ишлатишга ҳаракат қилади. “Чинфэн” новелласида феъл билан ифодаланган предикатга эга бўлмаган гаплар деярли йўқ. Масалан, қуйидаги гапни олайлик: “Деди, талабага таъзим қилди ва уни хонага бошлаб кирди”, буни қуйидагича ҳам таржима қилиш мумкин: “деди ва талабага таъзим қилганча уни хонага олиб кирди.” Шу билан бирга В.М. Алексеев сифатдошли ва равишдошли оборотларини қўллашдан воз кечмайди, чунки бу ҳолда, масалан, мана бу гаплардаги асосий ҳаракат билан кечадиган ҳаракатни (равишдошли оборотни) қандай ифодалаш мумкин: “Ўша қиз, ўзида бу нигоҳни хис этиб, бошини эгди.”– “女觉之，辄俯其首”; “Уйга келгач, Чинфэнни ҳеч бўлмаганда яна бир бор кўриш умидида, у ўз хотинига бутун мол-мулкни олиб ўша ерга бориб яшашни таклиф қила бошлади, аммо хотини кўнмади” – “归与妻谋，欲携家而居之，冀得一遇。妻不从”; “Кутилмаганда талабани кўриб қолиб, қиз кўрқиб кетди ва кетидан иккала эшикни тез ёпиб, орқага қараб кетди” – “骤见生，骇而却退，遽阖双扉。”¹⁷

¹⁶ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжяя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 77.

¹⁷ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжяя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 75.

Охирги мисолда Чинфэннинг ички дунёсини характерлайдиган ҳаракатларнинг тезлиги ҳам синтаксик, ҳам лексик (“кутилмаганда”, “шу заҳоти”) конструкциялар ёрдамида ифодаланади. Ушбу матнни унинг хитойча варианты билан солиштириш натижалари эътиборга лойиқ бўлиб, уларда ҳам ҳаракатнинг тезлиги, бир зумлигини ифодалашнинг лексик воситалари мавжуд (驟 – “бирдан, тўсатдан”, 遽 – “зудлик билан; шошилиш”), синтаксик борада эса гап вэньянь услубига хос бўлган намунани акс эттиради. Биринчидан, ҳаракат субъекти (Чинфэн)ни ўқувчининг ўзи мустақил равишда қўйиши керак. Бу борада В.М.Алексеев хитойча матнни анча аниқ таржима қилишга муваффақ бўлган. Солиштириб кўринг:

青凤	Гўзал Чинфэн
视之，则青凤也。骤见生， 骇而却退，遽阖双扉。	Қараса – бу Чинфэн келаётибди. Талабани кутилмаганда кўриб қолиб, қўрқиб кетди ва шу заҳоти ортидан иккала эшикни ёпиб, орқага кетди.

Иккинчидан, вэньяньга хос бўлган лексемалар ва шу ёки бошқа лексемалар тўплами билан ифодаланувчи тушунчалар мавжуд, яъни сўзлар ва гап бўлаклари орасидаги муносабатларнинг расмий-грамматик кўрсаткичлари йўқ. Лексема ва тушунчаларни бир бутун тасвирга бирлаштириб, ўқувчи вазият тўғрисида муайян образни ҳосил қилади.

骤见生	кутилмаганда талабани кўриб қолди
骇而却退	қўрқиб кетди ва ортга тисарилди
遽阖双扉	шошилганча икки тавақа ортига

Кўриб турибмизки, “遽闔双扉” ибораси равиш холи сифатида 却退 феълини аниқлаб келади, байхуадан фарқли равишда у грамматик жиҳатдан расмийлаштирилмаган. Яна шуни таъкидлаш керакки, В.М.Алексеев равишдошли бирикмани кўшиб, гапни уюшиқ кесимлардан иборат бўлган содда гап сифатида сақлаб қолган. В.М.Алексеев оригиналнинг ритмикаси ва қисқалигини етказиш учун шунингдек эллиптик (“Менга ҳам шундай хотин бўлганда эди!”, тўлиқсиз (“Бўлмаса-чи, ... !” ёки кўшма эргаш гаплар ўрнига боғловчисиз (“Юраги эса шундай айландики, шундай айландики – у Чинфэнга бўлган ўз ҳиссиётларини унута олмади”, “Қараса – бу Чинфэн келаётибди”) гапларни ишлатган. Чинфэн сўзларини эса В.М.Алексеев мана бундай таржима қилган: “今已卜居他所，一家皆移什物赴新居” – “Энди бошқа жойга кўчиб ўтишга қарор қилдик, бутун оила лаш-луши билан ўша ерга кўчиб ўтди”. Аслида эса, “今已卜居他所” – шунчаки, “энди бошқа ерга кўчиб ўтишга қарор қилдик” эмас, балки “энди эса фол (卜居) ёрдамида яшаш учун бошқа жойни танладик” деб таржима қилиниши керак¹⁸. Ўша даврларда Хитойда йўлга чиқишда, бирор нарса қуриш, ёки бирор кимсани дафн этишда – олий кучлар тўғри жой ва вақтни кўрсатиши учун доим фол очиш маросими ўтказиларди. Бу хитой ҳақиқатининг реалияси. Чинфэн бу ҳақда оддий ҳол сифатида сўз юритади. Сюжетнинг ривожланишига бу детальнинг йўқлиги таъсир этмайди, бироқ бизнинг назаримизда таржимада фақат шу мамлакатга хос бўлган реалиялардан бири сифатида, масалан, оёққа бинт ўраш маросими каби, сақланиб қолиши мумкин эди.

Шундай қилиб, Пу Сунглинг новеллаларини таржима қилишнинг айрим аспектларининг таҳлили шуни кўрсатадики, яхши таржимон нафақат икки тилни, балки икки халқнинг тарихи ва маданиятини ҳам яхши билиш керак. Таржимаси кимларга мўлжалланганлигини тасаввур қилиб, у қаерда зарур бўлган хитойча реалияни қолдириш, қаерда оригинал тасвир берилиши кераклигини, ўша ёки ўхшаш ассоциацияларни келтириб чиқарадиган, қаерда тилдаги

¹⁸ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжяя о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 77.

эквивалентини киритиш кераклигини белгилай олиши керак. Лекин шу ерда ҳеч қандай таржима оригиналнинг бутун жозибасини тўлиқ ҳис этиш имконини бермаслигини эслатиб ўтамиз¹⁹.

Таҳлил жараёнида таржимон ўзи истаган натижага эришиш учун қуйидаги усул ва услубларни қўлагани аниқланди: ўқувчига гап ким ҳақида боришини маълум қилиш мақсадида, асар номидаги қаҳрамон исмига қўшимча қилиниши; хитой тилининг идеографик “қўринишини” етказиш учун таърифловчи конструкцияларнинг қўлланиши; оригиналнинг эмоционал таъсир хусусиятларини сақлаб қолиш учун китоб услубидаги лексиканинг қўлланиши; оригиналнинг сиқиклиги ва ритмикасини етказиш мақсадида инфинитивлар, боғловчисиз, тўлиқсиз ва эллиптик гапларнинг қўлланиши; хитойча спецификани етказиш мақсадида хитойча фразеологизмлар ва турғун сўз бирикмалари образлигининг сақланиши; вэньяньда кўчма гапни ифодалаш учун муаллиф томонидан сўзларида мунтазам қўлланадиган ㄷ (“сўзламок”) феълининг тилда турли эквивалентларга алмаштирилиши аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алексеев В.М. Предисловие переводчика // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном. – М.: Худож. Лит., 1983.
2. Алексеев В.М. Из жизни старого русского китаиста // Алексеев В.М. Наука о Востоке. – М.: Наука, 1982.
3. Галь Н. Слово живое и мертвое. – М.: Издательский дом «София», 2003.
4. Горелов В.И. Лексикология китайского языка. – М.: Просвещение, 1984. Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983.
5. Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит, 1973.
6. Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит, 1973.
7. Hashimova Sabohat Abdullaevna. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. Peculiarities of Making Nouns Using Suffixes in Chinese (On the Example of Suffixes 家 “Jia” and 者 “Zhe”).

¹⁹ Алексеев В.М. Из жизни старого русского китаиста // Алексеев В.М. Наука о Востоке. – М.: Наука, 1982. – С. 304.

-
8. Хашимова С.А. Sharq ma'shali ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ОБРАЗОВАНИЯ МЕСТОИМЕНИЙ С ПОМОЩЬЮ АФФИКСАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ
9. 现代汉语词典 (第五版). – 北京: 商务印书馆, 2006年.